

*Н.А. Абдурахманов*¹, К.У. Қарабаева², Р.М. Құпбаева³*

*¹т.ғ.к., Шымкент университеті, E-mail: nurmuhameda@mail.ru¹
²а.-ш. ғ.к., доцент, Шымкент университеті, E-mail: tarih2050@mail.ru
³аға оқытушы, Шымкент университеті, E-mail: raihan_2010@mail.ru
Шымкент қаласы*

СЫРДАРИЯ ОКРУГІНДЕГІ ТӘРКІЛЕУ НАУҚАНЫ ТУРАЛЫ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕР

Аңдатпа

Мақалада Кеңестік кезеңдегі Оңтүстік өңіріндегі тәркілеу науқанының жүргізілу барысы біршама зерттеп-зерделеніп, саяси науқанның салдарынан Сырдария округінің аудан-ауылдарындағы халыққа түскен салықтар, жер аударылғандар, бай-кулақ тізіміне енгендер және тұтқынға түскендердің нақты сандары келтірілген мұрағат құжаттары таразыланады.

Нақты айтқанда, зерттеушілер Қаратас ауданындағы айтулы азаматтардың тәркілеуге ұшырау тауқы-метін тарқата көрсетіп беріп, Ержар болысына қарасты аудан жеріндегі бай-кулақтар тізбесін келтіру арқылы конфискациялаудың ауқымы кең болғанын да анық мұрағаттық мәліметтер негізінде деректерге сүйеніп дәйектеп береді. Одан тыс Әулие-ата үйезі Құмарық болысының ірі байлар мен Шу, Талас болысына қарасты байлардың жасырын тізімін де жария етеді. Одан бөлек, 1928-1930 жылдардағы бай-кулақтарды тәркілеу науқанындағы Оңтүстік өңірінен қуғын-сүргінге ұшыраған азаматтардың талайлы тағдырын мұрағат құжаттары негізінде зерделеп, саяси репрессия саясатын зерттеуде маңызды дерек көзі ретінде кәдеге асыруға талпыныс жасайды.

Сондай-ақ авторлар өткен ғасырдың осынау қайғылы беттерін тарқата талдап, сонымен қатар осы мәселеге қатысты мол статистикалық деректерді кеңінен қолданады да, зерттеу нысаны етіп алынған тақырыпты жан-жақты ашып көрсетуге мейлінше ұмтылады.

Сонымен қатар ұлт зиялыларының осы мәселеге қатысты көзқарасы, кәмпескеге ұшыраған саяси қуғын-сүргін ұрпақтарының ескірмеген естеліктері де біршама сарапталып, кеңірек сараланады.

Жалпы архив қорларында тәркілеуге қатысты құнды материалдар жетерлік. Сол себепті авторлар аталған тақырыптарға қатысты архивтік құпия құжаттарды ғылыми айналымға да ұсынады.

Кілт сөздер: Жаңа Қазақстан, Кеңестік Қазақстан, ұлт мұрасы, тәркілеу науқаны, саяси қуғын-сүргін, бай-феодалдар, батырақтар, кедейлер, кулақтар, белсенділер, мал мүлкі, ақтау үдерісі, мұрағат деректері, құжаттары.

*Н.А. Абдурахманов *¹, К.У. Қарабаева², Р.М.Құпбаева³*

¹к.и.н., старший преподаватель, Шымкентский университет, E-mail: nurmuhameda@mail.ru¹

²к.с.-х.н., доцент, Шымкентский университет, E-mail: tarih2050@mail.ru

³старший преподаватель, Шымкентский университет

г. Шымкент, Казахстан, E-mail: raihan_2010@mail.ru

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ О КАМПАНИИ ПО КОНФИСКАЦИИ В СЫРДАРЫНСКОМ ОКРУГЕ

Аннотация

В статье подробно изучается ход проведения конфискационной кампании в Южном регионе Казахстана в 20-годы XIX века Советского периода, а также взвешенно рассмотрены архивные документы, в которых указаны налоги и депортированные, включенные в бай-кулакский список и фактические цифры пленных, поступивших в результате политической кампании в районах и селах Сырдарьинского округа.

В частности, на основе конкретных архивных данных исследователи показывают масштабы конфискации видных граждан Каратасского района, перечисляют богатых кулаков района под Ержарской волости и демонстрируют широкий размах конфискации. Кроме того, опубликуется секретный список крупных богатых людей Кумарыкской, Шу и Таласской волостей Аулие-Атинского уезда.

Также, в ходе кампании по конфискации бай-кулаков в 1928-1930 гг. на основе архивных документов были изучены многочисленные судьбы репрессированных граждан Южного региона и предпринята попытка использовать политику политических репрессий в качестве важного источника для изучения.

Авторы в свою очередь подробно анализируют эти трагические страницы прошлого века и широко используют обширные статистические данные по этому вопросу, и стремятся к всестороннему раскрытию темы, взятой в качестве объекта исследования.

При этом шире анализируется и дифференцируется отношение национальной интеллигенции к этому вопросу, старые воспоминания о поколениях политических репрессий, которые были конфискованы.

В общих архивах имеется достаточно ценные материалы, связанные с конфискацией. Поэтому авторы представляют в научный оборот секретные архивные документы, относящиеся к рассматриваемой проблеме.

Ключевые слова: Новый Казахстан, Советский Казахстан, национальное наследие, конфискационная кампания, политическая репрессия, богачи-феодалы, батраки, бедняки, кулаки, активисты, имущество, процесс реабилитации, архивные источники, документы.

*N.A. Abdurakhmanov*¹, K.U. Karabaeva², R.M. Kupbaeva³*

¹candidate of historical sciences, Shymkent University, E-mail: nurmuhameda@mail.ru

²candidate of agricultural sciences, Shymkent University, E-mail: tarih2050@mail.ru

³senior lecturer, Shymkent University, Shymkent, Kazakhstan, E-mail: raihan_2010@mail.ru

SOME QUESTIONS ABOUT THE CONFISCATION CAMPAIGN IN THE SYRDARYA DISTRICT

Abstract

The article examines in detail the course of the confiscation campaign in the Southern region of Kazakhstan in the 1920s of the nineteenth century of the Soviet period, as well as carefully reviewed archival documents indicating taxes and deportees included in the bay-kulak list and the actual numbers of prisoners received as a result of the political campaign in the districts and villages of the Syrdarya district.

In particular, on the basis of specific archival data, the researchers show the scale of confiscation of prominent citizens of the Karatas district, list the rich kulaks of the area of the Podzharsky volost and demonstrate the wide scope of confiscation. In addition, a secret list of large rich people of Kumaryk, Shu and Talas volosts of Aulie-Ata county will be published.

Also, during the campaign to confiscate the bai kulaks in 1928-1930, on the basis of archival documents, numerous fates of repressed citizens of the Southern region were studied and an attempt was made to use the policy of political repression as an important source for study.

The authors, in turn, analyze in detail these tragic pages of the last century and make extensive use of extensive statistical data on this issue, and strive for a comprehensive disclosure of the topic taken as the object of research.

At the same time, the attitude of the national intelligentsia to this issue is analyzed and differentiated more widely, as well as old memories of generations of political repression that were confiscated.

There are quite valuable materials related to confiscation in the general archives. Therefore, the authors submit to scientific circulation secret archival documents related to the problem under consideration.

Keywords: New Kazakhstan, Soviet Kazakhstan, national heritage, confiscation campaign, political repression, rich feudal lords, farm laborers, poor people, kulaks, activists, property, rehabilitation process, archival sources, documents

Кіріспе.

Кеңестік Қазақстан кезіндегі, яғни, XX ғасырдың 20-ы жылдарының соңын ала жүргізілген байларды тәркілеу саясаты – ынтымағы ыдырамаған қазақ халқының берекесін кетіріп, ауыл арасына ірткі салған қасіретті кезең.

Мұрағат – айна. Тархымыздағы болып өткен түрлі оқиғалардың ақ-қарасын мұрағаттағы құжаттарға қарап тұжырымдауға болады. Тарихын білмеген адам – тамырын тереңге жібере алмаған ағаш секілді. Ет жүрегі елім деп соққан әр адамның ел тарихына бейжай қарауы мүмкін емес. Сондықтан да бай тарихымызды түгендеп, болашақ ұрпақтың қолына аманаттауға әрбір жан аянбай атсалысуы тиіс.

Мақсаты.

Ғылыми мақаланың басты мақсаты – Оңтүстік өңіріндегі тәркілеу науқанының жүргізілу барысы.

Осы мақсатқа қатысты өңір мұрағаттарында сақталған мол архив құжаттарын тарихи дерек көзі ретінде қарастыра отырып, бұл бағыттағы басты нысан ретінде алған зерттеу жұмысының міндеттері:

- Сырдария округінің аудан-ауылдарындағы кәмпеске науқанында қуғын-сүргін көрген тұлғаларды айқындау;

- Осы бағытта мерзімді басылымдарда жарияланған позитивті һәм негативті материалдардың маңыздылығын талдау, т.б.

- Бай-кулактар санатына еніп, жазықсыз сүргінге ұшыраған отандастарымызды ақтауға ұсыну, кейінгі ұрпаққа насихаттау.

Материалдар мен әдіс-тәсілдер.

Жалпы біз бұл мақалада Қазан төңкерісінен кейінгі Сырдария округіндегі конфискация үдерісіне қатысты архив материалдарына сүйеніп, бірнеше әдіс-тәсілдері қолдануға тырысып бақтық. Яғни, мәселе-ні зерттеуде нақты фактілер басшылыққа алынып, саралау, талдау және қорыту, тарихи-салыстырмалы, теориялық таным, тарихи зерттеу тәсілдері жан-жақты қолданылды.

Нәтижелерді талқылау.

Сондай-ақ біздіңше зерттеу жұмысындағы нәтижелерін жария етудің де маңызы зор. Яғни, Оңтүстік өңіріндегі тәркілеу науқанының жүргізілу барысындағы залал-зардаптарға, зорлық-зомбылықтарға байла-нысты архив материалдары болашақ монографиялық зерттеулерге жол ашатыны анық.

Зерттеу жұмысының барысы мен нәтижелері.

Кеңестік биліктің сұрқия саясатының, әкімшіл-әміршіл жүйенің жаппай қуғын-сүргінге ұшырату үдері-сінің салдарынан күні бүгінге дейін ұжымдастыру мен тәркілеуге қатысты архив қорларында қалтарыста қалып қойған құпия құжаттар мен құнды материалдар жетерлік. Сол себепті де Түркістан облысының аудандарындағы аталған тақырыптарға қатысты архивтік құжаттарды ғылыми айналымға ұсыну маңызды.

Тарихымызды танытудың онан ары жүйелі жолға түсуіне тілектестік білдірген бүгінгі Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев 2020 жылы 24 қараша күні «Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі мемлекеттік комиссия туралы» жарлыққа қол қойды. Сонымен қатар, Мемлекеттік комиссияның басты міндеті – кеңестік кезеңдегі саяси қуғын-сүргін құрбандарының барлық санаттарына қатысты тарихи әділеттілікті толық қалпына келтіру екенін атап көрсетті. Еліміздегі барлық облыс, қала, аудан-ауылдарда комиссия мүшелері тынымсыз жұмыс істеуде.

Түркістан облыстық қоғамдық-саяси тарихының архив қорындағы құжаттарға үңіле отырып, ел рухының биіктеуіне оңды ықпал етер деген ниетпен кеңестік кезеңдегі саяси қуғын-сүргіннің салдарынан жазықсыз жапа шегіп, тәркілеу науқанында жер аударылып, жазаланып, азапталған азаматтардың өмірбаянынан, жалпы сол кездегі облыстағы қоғамдық-саяси ахуалдан хабар беретін көптеген құнды архив құжаттарынан тарихымыздың ақтандақ беттерін тереңінен тани түскендей болдық.

Шындығында өңір мұрағаттарында 1928 жылдың 15 наурызындағы Қазақ АКСР-ы Президиумының Қаулысы бойынша әкімшілік басқаруды округтік және аудандық жүйеге көшіру туралы бекітілген ережеге сәйкес жазылған хаттамалар, қаулылар, бай-феодалдарды кәмпескелеу жөніндегі құнды құжаттар көп-ақ. «Өткенге үңілмей, болашақты болжай алмайсың» демекші, қазақ қоғамының қанды тарихынан хабардар ететін осынау мол мұраның өскелең ұрпаққа өткен ғасырдың сырлы беттерін айқын аңғартатыны анық. Архивтердегі сарғайған құжаттардың шаңын сілкіп, тірнектеп жинап, тарихымыздың ақтандақ тұстарын толықтыруды, індетте зерттеуді басты мұрат тұтатынымыз да содан. Тәркілеуде бой тасалап басқа аймақтарға үдере көшкендер де аз емес. Ол турасында ұрпақтарының да айтары бар. Мәселен, «Текті жұрттың тірегі – Төлеміс батыр» атты тарихи толғамында тәркілеу көрген Татай атасы туралы былайша толғанады:

«Татай бабамыздан тараған 6 баласы болған. Олар: Ерназар, Бекназар, Пірназар, Жантөре, Өтеш, Байназар.

Ерназар, Бекназар, Пірназар – осы үш баласы Ұлы Отан соғысына қатысқан. Ең үлкен баласы Ерназар соғыста хабар-ошарсыз кеткен. Ал, Бекназар, Пірназар соғыстан қайтып келген. Татай бабамыз «Балаларым соғыстан қайтып келе жатыр» деген хабарды естігенде қуанғанынан ба, әлде сағынғанынан ба, 1945 жылы 2 мамыр күні «соғыс бітті» деген күні атамыздың да дәм-тұзы таусылыпты.

Бекназар әкем туралы айтар болсам, ол кісі 1917 жылы өмірге келген. 2011 жылы 95 жасқа қараған шағында қайтыс болды. Татай бабамыз өте бай кісі болыпты дейді. Үш әйелі болыпты, қора-қора малдары болыпты деп жұрт аңыз қылады. 1929 жылдары Татай бабамыз кәмпескеден қашып, Өзбекстаннан Тәжікстанға, ол жерден Ауғанстанға өтіп, одан ары Иранға өтіп кетеміз деген. Бірақ артынан чекистер қуып, ертең өтеміз деп жатқан кезінде өткізбей қойыпты. Сол бойы Тәжікстанда

қалып кетіпті. 1961 жылы Қазақстанға Шымкент облысы, Киров ауданы, 30-жылдық совхозына келген» [1].

Осындай тағдыры қиын жанның бірі – Әлікеев Бекжан. Оның үстінен Тәжік КСР-і ҰҚК тарапынан №3638-іс қозғалған. Бай санатына еніп, бостандығынан айырылған Бекжаннан бөлек Ақперов Құрбан, Бұзауов Қайып секілді кулактар да бірге істі болған.

Әлікеев Бекжан 1889 жылы Қазақ КСР-і Жаңақорған ауданы №7-ауылда туған. Сондай-ақ Бекжанның басына бұғау түскен тұста әйелі Қалигүл 32 жаста, анасы Сырға 62 жаста, балалары Турушрет пен Бемшрет 12-13-терде болса, кенжесі Малшен жасына жаңа толып, қызы Гүлдараның онға аяқ басқан кезі екен. «Кулак» болып кісіге күш көрсетпеген, бай болып біреуге тізесі батпаған Әлікеев Бекжан жоғарыда аталған туыстарымен бірге Қорғантабе облысының Микоян колхозында күн кешіпті.

Тәжік КСР-і НКВД үштігінің 1937 жылғы 21 желтоқсандағы шешімімен Ақперов Құрбан мен Бұзауов Қайып 10 жылға қайта сотталып, Әлікеев Бекжан ату жазасына кесіледі. Үкім 1938 жылдың 8 ақпанында орындалған. Тек 1989 жылғы КСРО Жоғарғы Кеңесі Президиумының үкімімен үшеуі де толық ақталып шығады [2].

Ал Сайрам ауданының тұрғыны Тортай Төрбек Асқарбекұлының естелігіне сүйенсек, шерлі жылдардың өз әулетіне салған зобалаңын ол: «... Менің атам Темірбеков Тортай өмірінің соңғы отыз жылын өзі туып өскен туған жері қазіргі Сайрам ауданы Құтарыс ауылында өткізді. Ұлы Отан соғысының ардагері болған адам.

Әкесі Тіленшіұлы Темірбек орта шаруа болған. Бұрынғы Арыс ауданына қарасты «Қызыл сай» ауылында қысын қыстап, малға жайлы Қостұра тауына қарай жаз жайлауын өткізетін.

1928 жылы Тіленшіұлы Темірбекті және өзіне қарасты Тұрабай, Жыңғылбай деген ағайындыларымен бірге «бай-кулак» деп көрсетуші шолақ белсенділердің оспадарсыз әрекеттерімен мал-мүліктерін тәркілеп, өздерін Магаданға жер аударды. Барлығы да содан хабар-ошарсыз кеткен. Сүйектері қай жерде қалғаны белгісіз. Сол кездегі солақай саясаттың құрбандарына айналып қала берді.

Темірбек бабамыздың артында бес ұлы мен бір қызын құшақтап зар еңіреген жары Зейнеп әжеміз қалды. Темірбектің балалары балалық шағында жетімдік пен жоқшылықтың дәмін әбден тартты.

Қуғын-сүргіннің ылаңы Темірбек бабамыздың ұрпақтарына да тыныштық бермеді. 1931 жылы олар Өзбекстанға ауа көшуге мәжбүр болды. Онда табан тіреген жерлері Жызақ облысының төменгі Шыршық ауданына қарасты бір қыстағы болатын. Ол жерде жан бағу үшін барлық ауыр жұмыстарды атқаруларына тура келді. Кірпіш зауытында жұмыс істедік,-дейтін. Атам білімге құштарлығының арқасында Ташкент мұғалімдер даярлайтын училищені соғыстың алдында оқып бітірген екен», - деп ақтарыла жеткізіпті. Былайша айтқанда, мұндай естеліктер ел аузында да көп, баспасөзде де аз жазылып жатпаған сыңайлы. Анығы сол, халықты бай-кулак деп алдындағы мал-мүлкін тәркілеп алып қойғаннан кейін жұрт қиындыққа ұшырай бастады. Себебі алдындағы төрт түлгінен айырылған соң, азық-түлік тапшылыққа әкелді. Кейбір өңірлерде екпешілікке өтіп, күзде оның жемісін көре бастағанда оны да тәркілеп алып кеткен деседі. Мұның бәрі ашаршылықтың күшейуіне әкеліп соқты. Халықтың наразылығын тудырды. Сондықтан да оның соңы көтерілістерге ұласты.

Ал соған қарамастан кәмпеске науқаны Оңтүстік өңірінде қауырт жүргізілді. Айталық, 1928 жылы 10 қыркүйекте Бадам ауданына қарасты 16-ауылда жалпы және «Қосшы ұйымдарының» жиналысы болып, қатысқан адамдардың саны 54-ті құрайды да, онда ірі байлардың малын алу туралы мәселе қаралады. Баяндамашы Ерғазыұлы, жиылыс бастығы Есім Атымбайұлы, хатшысы Өтебай Мұздыбайұлы болып ірі байлардың малын алу туралы баяндаманы естігеннен кейін жиылысқа жиналған жалпы «Қосшы» мүшелері үлкен байлығының арқасында бұрынғы ата жуандығы, бектің мықтылығына сүйеніп, ел ішінде рушылдықты қоздырып, кеңес жұмысының ілгері болуына кедергі келтіріп отырған Қазақстандағы ірі байлардың малын кедейлерге беріп, өздерін жер аударту туралы Қазақстан үкіметінің шығарған қаулысын қарсы алып, осы науқанды өткізу үшін жәрдемдікке бірқатар адамдарды сайлайды.

Одан бөлек 1928 жылы 15 қыркүйекте Бадам ауданы 14-ауылдағы №7 партия ұясының хәм «Қосшы», батырақтардың жалпы қоспа мәжілісінде ірі байлардың малын алып, өзін жер аудару туралы ұя хатшысы Мұратұлының баяндамасы тыңдалып, баяндаманы тыңдағаннан кейін мынадай қаулыға келеді:

«...Бұл туралы Қазақстан үкіметінің шығарған қаулысын алып, мына байларды зиянды деп табамыз:

I. 14-ауылда Сағатбек Балпықұлы өзінің аты жуандығының арқасында дәулетіне сүйеніп, қараңғы халық еңбекшілер арасында іріткі салып, партияның жолбасшылығына кедергі келтіріп жүрген ірі байдың бірі деп табамыз.

II. Сонымен әкесі Ниязбек еңбекшілер дұшпаны болып табылып ГПУ арқылы Оралға жер

аударылып кеткендігін ескертеміз.

III. Ірі байдың бірі болып ел арасындағы еңбекшілерге күнде жауыздығын істеп ата жуандығымен пайдаланып еңбекшілер дұшпаны Сағатбек Балпықұлының жер аударылып, мал-мүлкі кедейлерге беруін сұраймыз» [3]. Сонымен қатар, 1928 ж. 15 сентябрьде болған 9-ауылдағы комсомол партия мүшесі, батырақтар бірлесіп істеген жиылыстың көшірмесіне көз жүгіртсек, онда ауылдағы ірі бай атқамінер ала тұяқтардың үй-жайын, малын қаттау туралы ауылдағы жалшы, батырақ, кедейлерден, комсомол мүше-лерінен комиссия сайлау ұсынылып, нәтижесінде: 1. Өмірәліұлы, 2. Болатұлы, 3. Мамбетұлы, 4. Әлікұл Байымқұлұлы, 5. Қалдыбайұлы, 6. Ырсалыұлы, 7. Ырысбекұлы, 8. Кемпірұлы, 9. Торалыұлы, 10. Құдайберген Бейсенұлы, 11. Баймұғал Қалқұлұлы, 12. Төрбек Қалмырзақұлы, 13. Баймырзақұлы Еңғар баласы шұғыл іске кірісетін, ал кімде-кім мойнына жүктелген ісін атқармаған, ісіне салғырттық қылық жүрсе, бұларға шара қолдану реті аудандық кеңес атынан құрылған комиссияларға тапсырылатын болып-ты. Байыптап қарасаңыз, алақандай Бадамдағы айналасы бір аптаның көлеміндегі кәмпеске ануқанының алғашқы беталысы тіпті қауырт. Мәселен, 1928 жылы 18 сентябрьде Бадам ауданына қарасты 8-санды ауылдағы Шоршақ арығына орналасқан Ботпай батырақ, жалшы кедейлерінің 1-мәжілісі Қазақстан байларынан кедейлердің еншілерін алып беруі туралы мәселені қарап, қызулы науқанның Қазақстандағы байлардан кедейлердің еншілерін алып беру деген ұраны бойынша байлардан алынған малдардан 8-ауылдағы Шоршақ арығына орналасқан және шаруашылығы әлі күнге дейін көркеймей артта қалған қара табан Ботпай батырақ, жалшы кедейлеріне өздерінің шаруаларын көтеру үшін ұранға лайық тиісті еншілерін үкіметтің тиісті орындарынан сұранып, батырақ, жалшылар мен кедейлерге берілуін талап етеді. Бұл туралы жолдас Ережеп, Бәкір Құлымбет ұлдары мен Тойшыұлына жүктеледі де, 2-мәселе туралы жолдас Бәкір Құлымбетұлының баяндамасы тыңдалғаннан кейін кедей атаулы бір дауыспен мынау қарарға келіп, қаулы қабылдайды:

«Біздер, осы 8-ауылдағы Шоршақ арығына орналасқан Ботпай батырақ, жалшылары мен кедейлеріне келешекте ұйымдасып, бастарымызды біріктіріп, тізе қосып өз ішіміздегі біздердің қанымызды сорып келген түрлі жалмауыз, қанішерлер, бай, атқамінер қожа-молдалармен шындап күресіп, оларды аралары-мыздан жоюға өз үкіметімізге ат салысып, жәрдем беруге тырысамыз және өзіміздің жұртшылығымызға керекті мектеп сықылды мәдениет ошағымызды түзеп, тұрмыс шаруаларымызды алға бастыруға белсенді түрде жігерлі күшпен тырысып істейміз» [4].

Мұндай мысалдар өте көп. Бір анығы, баршасында ірі байлардың малын кәмпескелеу туралы баянда-малар талқыға салынып, жоғарғы жерден шығарған ұран қағаздары оқып беріліп, «Не себептен ірі бай-лардың малы кәмпескеленіп жатыр?», «Ол малды кімге береді?», «Батырақтарға қандай ұйым ашу керек?», «Көшпелі нешеге бөлінген?», «Кәмпескелеу туралы қанша адамнан комиссия дайындалды?», «Ол комиссия не қылады?» деген сияқты сауалдарды халыққа толық түсіндіріп беріп отырған. Тіпті олардың сол арада көтерген мәселелері де тез шешімін тапқан сыңайлы. Мысалы, 1928 жылы қазан айының 3-і күні ескі Құмарық болысы мен Әулиеата аудандық жерге қараған 16-ауылының союз «Қосшы» мүшелері, батырақ және кедейлерінің басын қосқан жалпы жиылысында «Қосшы» мүшесі 47 адам, батырақтардан 13 адам, кедейлерден 43 адам қатысып, Ерназарұлы Әбілтай жолдастың хатын оқып, халыққа түсіндіріп бергеннен кейін халық тарабынан ауызекі сауал беріліп:

«Біз өзіміз бір старшын Күнту деген елміз, біздің дәл осы уақытқа дейін жер-суымыз жоқ, сұрасақ та бермейді. Не себептен екенін білмеймін! Бұлардың бастығы неше атадан бері қарай ата-бабасынан дәулет үзілмеген және Николай уақытынан да неше жыл болыс болған Дәулетқұл Дәліұлы деген. Бұл Дәулетқұл Дәліұлы өзі бай адам және Николай уақытынан бері датқалығын қалдырмай келе жатыр. Кедейлердің тұрмысына кедергі қылып, дәл осы бүгінге дейін атқамінер арқылы датқалығын жүргізіп келе жатыр. Өзі келмегенде де үйінде отырып үлкендігін жүргізеді. Дәулетқұл Мырзақан Қалаубайұлы дегенге қызын берген. Сол Мырзақан Қалаубайұлы Қызыл отау жанындағы сот болған. Сол күйеуі Мырзақан Қалаубайұлына арқа сүйеп, бұрынғы ескі датқалық орнатқан. Сүйтіп кедейлерге зиян қылған, күйеуіне айтқанын қылдырған» [5], - деп сөзін тоқтатқасын, жиылыста отырған халық Байназарұлының сөзін қуаттап, Дәулетқұл Дәліұлының қылған істері жоғарғы жерді шығарған ұран мен қарарына лайық келгені туралы Әулиеата аудандық атқару комитетінің кәмпескелеу туралы құралған комиссиялардан сұралуын, Дәулетқұл Дәліұлының малын кәмпескелеп, батырақ, кедейлерге бөліп беріп, өзін басқа жаққа жер аудару туралы деп көпшілік сұранып, бір дауыспен қарар қылады.

Осылайша жер-жерде жиналыс үдеп, бұрынғы байларды жаппай кәмпескелеу белең ала түседі. Айталық, 1928 жылы 21 қазанда Әулие-ата ауданы, бұрынғы Талас болысының №8-ауылдың батырақ, союз «Қосшы» комсомолдарының бас қосқан жиналысы Исақ Танатайұлын – екі жыл би болған және 6 жыл старшын болған, Николай уақытынан осы уақытқа дейін. Байлығы, шынжырбалақтығы арылмаған;

Оразбақ Тілеубердіұлын – бай болған, Николай уақытынан бері шынжырбалақ саудагер болып келген; Тұрсынбай Байдалыұлын – Николай уақытынан кісі күшімен пайдаланып бай болған адам; Сүлеймен Ергеұлын – Николай уақытында 2 жыл старшын болған және бай болған адам; Төлеп Ырысбекұлын – Николай уақытынан шынжыр балақ бай адам. Жаңа кеңес үкіметіне мойынсынбайды; Сейітжан Шәкенұлын – бұрыннан байлығы арылмаған. Өзі болса осы уақытқа дейін саудагер болған; Төлепберген Таспаұлын – Николай уақытынан шынжырбалақтығы, байлығы осы уақытқа дейін арылмаған» [6], - деп көрсетіп, осы жоғарыдағы көрсетілген 7 азаматтарды болып бір дауыстан малдары алынып, өздері жер аударылсын деп тоқтам етіледі.

Шындығында Сырдария Губаткомының уақытша орынбасары Қызылқожаұлы мен Губаткомның ұйымдастыру бөлім нұсқаушысы Тортымбайұлының Сырдария округіндегі барлық ұйымдастырушыларына жолдаған үндеуінде:

«Ірі байлардың мал-мүлкін қазынаға алу туралы соңғы кездерде Кеңес үкіметіне қырын көзбен қараушылар өсек хабарлар таратып жүрген көрінеді. Осындай өсек, өтірік салдарынан мал бағатын еңбекші шаруаларға дейін малдарын сата бастағандығы байқалады. Мұндай нәрсе еңбекшілердің шаруашылығын күйзелтпек. Халық шаруашылығын көркейтуге кедергі жасамақ.

Сырдария аткомы барлық ұйымдастыру бюроларға, ауылдық, қыстақтық кеңестерге және Сырдария округінде жасаушы барлық азаматтарға мынаны білдіреді: Бұл туралы жасалып жатқан заң бойынша 1928 жылы сәуірдің 1-не дейін әлденеше жүздеген малы бар Кеңес үкіметінің көрнеу дұшпаны болған ірі байлардың мал-мүлкі алынып, өздері жер аударылмақ. Әсіресе, бұрынғы хандардың, сұлтандардың тұқымынан шыққан ірі байларға осы жұмыс істелмек. Сырдария округтік аткомы аудандастыру бюро-ларға және ауылдық, қыстақтық кеңестерге тапсырады» деген жолдар бар екен. Осылайша тездетіліп әкімшілік ауылдың жиі отырған жерлеріндегі диқан, шаруалардың жалпы мәжілістері шақырылып, халыққа бұл туралы кең түрде түсіндіру жүргізу тапсырылып, ауылдық аткомдардың толық бас қосқан пленумында аудандық, ауылдық жердегі белсенділердің жалпы мәжілістерінде баяндама жасалып, ірі байлардың малын алу жергілікті жерде заңсыздықпен, кейде орынсыз істермен жүзеге асырылып жатты.

Мысалы «Байкөбектің актісі» аталып кеткен атышулы іс бойынша 1928 жылы 24 қыркүйекте 22-25-ауылға ірі байлардың малын алуға шыққан уәкіл Бақұлы, Тәжікұлы, Меңдібайұлы, Байқоңұлы, Қиятайұлы, Айнабекұлы, Жарымбетұлы болып акт жасап, опись етіп, кәмпескелеп, әрбір түрлі әдістермен де жасырған малдарының көбісін табады. Оның үстіне Байкөбек Мұратұлының Сайрам базарынан келе салып «Жасырған малды неге айттың?»- деп баласын ұрып, қатындарын боқтағаны туралы әңгіме ауыл кедейлерінің арасында сөз болса, 1928 жылы 25 сентябрьде Бадам аудандық атком комиссиямен акт жасалып, бай-қулақ Тасболат Шінәліұлы баласының үйіндегі дүниесіне, қорадағы малына тізім жасалып, тәркіленеді. Олар:

1. Үй дүниесі 9 басылым табылған.
2. Үйдің керегесінен 6 бөлек дана.
3. Желбау үйдің 7.
4. Үйдің бас арқасы 1-9 құлаш.
5. Уықтың бауы 40 бөлек.
6. Ала арқан 1-8 құлаш, 152 қоңыр арқан, 1 дана түңлік.
7. Басқұр үйдікі 6-2 құлаштан 12 құлаш.
8. 5 туырлығы екінші 1 түңлік.
9. Кестелі орамал, бір шапан 2 метр мата, 6 жас баланың бірнеше камзолы.
10. 8-бөліктегі көрсетілген тұрған бір сандық бар.
11. Қой терісінен 5 дана
12. Таңғыш 4 уық бауы, 15.2 басқұз, 3 бау уық.
13. 2-бөліктегі көрсетілген 1 төсек киіз бар.
14. Үзеңгі шиырғыта киіз өз бауларымен уыс.
15. Бір данамен қоса 9 ішік, 1 дана орамал, 2 метр мата, 2 шай орамал ішіндегі үкісі бар, 1 шай орамал, 1 дана етік, тоқылған ішік, басы бір дана, 9 дана білезік, 8 дана жарма, 2 сары машина жіп, 2 сәлде жұпсырға, 2 оймақ, 9 дана сақина бөрік [7].

Көріп отырғанымыздай, бұрынғы ауқаттылыр бүтіндей қоғамнан шеттетіліп, күн көрісі де қиындай түскен. Дегенмен тәркілеу барлық жерде тізеге басумен өтті деуге де еш негіз жоқ. Керісінше, кейбір аймақтарда оларға ішінара болса да кеңшілік жасалып, тіршілік кешуі, бала-шағасын асырау мүмкіндігі ескерілген. Нақтырақ айтсақ, 1928 жылы 14, 15, 16, 17-ауылдарға шыққан уәкілдер: Ерғазыұлы, Бекмұратұлы, Қаңлыбайұлы, Сарыұлы, ауылдық жердегі жәрдемші комиссиялар Байбекұлы,

Қазыбайұлы, Манатбайұлы, Ембердіұлы, Ермекбайұлы, Әжібайұлы, Тәжіұлы, Имамбердіұлы, Биназарұлы болып Низабекұлының қолындағы мал-мүлкін тәркілеп, оны үкімет қаулысына лайық алып, үй мүлкі үкіметке керекті нәрселері болмаған себепті алынбағанын жеткізеді. Ірі қараға есептегенде жылқы, қара мал, түйе, ешкі, есек тегіс алынып, өзіне қалған үй мүлкі: 6 қанат ақ отау, 5 туырлық, 2 үзік, 1 түндік, 3 басқұр, 1 үлкен кілем басқұр, 2 керме басқұр. Басқа үйге керекті нәрселері: 1 аяқ машина, көрпел-төсек, қазан-аяқ тегіс қалды. Ұзарту бойынша 200 пұт бидай, 3200 пішен, осының ішінен 25 бауы жоңышқа.

Қыстық үйінен үкіметке алынатындары: 2 үй там, 1 сабанхана, 2 тезектам, 1 жылқы там, дөңгелек өгіз арба» [8]. Кәмпеске науқаны өңірде осындай жылдамдықпен жүзеге асып, келесі кедейлер жиындарында артелдің мақсаты және маңызы, оларды ұйымдастыру, артелге кіретін мүшелердің тізбесін тексеріп, мүшелерін нығайту, артелдердің бастықтарын белгілеу, артельге мүше болушы жалшы батырақтардың мұршасы келмесе, артелдің ішіндегі мұршасы келетін ауқаттыларды тауып және мүшелік жарналарын уақытымен төлеуге жәрдем көрілуін жүзеге асыру секілді мәселелер қаралыпты. Айталық, 1928 жылы 15 октябрьде 22-ауылда атақты Байкөбек Мұратұлының мал-мүлкін кәмпескелеу, өзін жер ауыстыру туралы құрылған жәрдем комиссиясының мүшелерінің жиылысына округтық партия комитеті комиссиясының уәкілі Жанбұлұлы, Бадам аудандық атқару комитетінің төрағасы Дәңлібайұлы, аудандық комиссияның уәкілі Бақұлы, 22-ауыл кеңес ағасы Айнабек, 25-ауыл кеңес ағасы Айқұнұлы, 21-ауыл кеңес ағасы Әбдірасілұлы, ауылдық бастығы Фаятайұлы, ауыл партия ұлысынан Сарбайұлы, Қасымұлы, ауылдық жердегі жәрдем комиссия мүшесі Сұлтанұлы, Мадалыұлы, Әбдікәрім, Құлжанұлы, Нәдірбекұлы, Мырзабекұлы, Медібекұлы, Әбдірайымұлы, Сәдірәліұлы, Қарынбайұлы, Тексетеұлы, Аманұлы, басқа жәй адамдардан Айнабекұлы, Сарымайұлы, Тәжібергенұлы, Салабайұлы т.б. қатысып, Мұрат Бәйбекұлының малын және мүлкін кедейлерге бөліп беруі туралы жолдас Жанбұлұлының баяндамасы тыңдалысымен қаулы да көп күттірмей қабылданып, қазақ еңбекшілерінің ел ішіндегі ірі, атақты бай жуан жұдырық және атқамінерден езіліп жүрген кедейлер тап күресіне белсене кірісетін болып келіседі. Яғни кәмпеске науқаны шын мәнінде ұлтты бөлшектеген, қазақ қоғамына сызат түсірген, жікшілдікті үдеткен науқан болды деуге болады.

Жалпы 1928 жылы 16 қазанда Бадам ауданы атқару комитетінің ағасы Қаңлыбайұлы, аудандық кәмпескелеу уәкілінің комиссиясы Бақұлы, ауылдық жердің комиссиясының мүшелері Биназарұлы, Меңлібайұлы, Пиятайұлы, 22-ауыл кеңес ағасы Айнабек әйелі һәм Басқынұлы болып, Бадам ауданына қарасты 22-ауылдағы байы Байкөбекұлының кәмпескеленген малынан 22-ауылдағы «Өнет» атты диқан артелдерінің жалпы ортасына 2 қара өгіз, шамасы орта есеппен 100 сомнан 200 сомдық; 5 қой, әрқайсысы 20 сомнан жалпы 100 сомға, 2 серке әрқайсысы 20 сомнан 40 сомдық деп беріп, осы жоғарыдағы берген малдың жалпы соммасы 340 сомдық мал берілді деп айғақ берсе, Бадам аудандық 17-ауылдағы Сейітбек Сеңгірбайұлының 100 қой: Бұдан 15 саулық, 30 қой ісек, 41 тоқты, 12 ешкі, 2 лак; 10 жылқы, 2 бие, 1 торы, 1 қаракер, 3 құнажын байтал, 1 торы, 1 қара, 1 көк. 5 тай: 2 торы, 1 көк, 1 жиренқасқа, 1 қара тай, барлығы 10; 10 қара мал: 1 сиыр, 4 өгіз, 3 құнажын, 1 үш жасар өгізше, 1 бұзаулы сиыр алынған. Деген-мен кей жерлерде бармақ басты, көз қысты әрекеттер де орын алып, талапайға түсіп кеткен. Мұны архив құжаттарынан айқын аңғаруға болады. Яғни Сырдария округінің жанынан құрылған байлардың малын кедейлерге үлестіру кезінде Бадам ауылының 22-ші ауыл азаматы Байгүбекұлының өтініші түскен. Онда:

«Менің сендерге арыз арқылы өтініп отырғаным мынау еді. Мен мұнан 2 жыл бұрын әкем Бәйгүбектен еншімді алып, бөлек болып кеткен едім. Еншімді алумен бара-бар өзіме басты салығымды бөлек төлеуге келген едім. Тағы менің отыратын жерім және ауылымда басқа болып кеткен едім. Осы жылы мал ауыстыру туралы құрылған комиссиялар менің өзіме тиісті малымды қосып санап, Бәйгүбектің малдарына қосып алған. Малдарымның саны және салық қағазымның нөмірін қойып сіздерден өтінерім: атам Бәйгүбектің малын алу үшін қарсы емеспін, бірақ менің өз малымды өзіме қалдырсаңыз екен.

Осының тұсында өзіме тиісті малымның санын көрсетіп қойдым» [9] :

Қой	Ешкі	Сиыр	Жылқы	Түйе	Есек	Бота
150	43	4	4	4	1	1

Осындай әділетсіздікке Бадам ауданы 14-ауыл азаматы Зайтбек Ниязбекұлы да тап болған. Оның Сырдария округіне жолдаған арыз хаты мынау:

«Осы кезде «Байлардың малын алып өздерін жер аудару» деген ұлы науқан жүріп жатыр. Ірі байлардың малы алынып жер аударылып жатыр. Біреу шын жазасын тартса, оның қабатында мұндай

ұлы науқанда жабайы шаруаларда кетіп қалуға мүмкін. Сондайдың бірі мәселен мен. Сырдария округі Бадам ауданы 14-ауыл азаматы Зайтбек Ниязбекұлы.

Әкем Ниязбек 100-деп, 150-леп қой, 15-20-лап жылқы біткен адам. Сол әкем Ниязбектен еншімді 1918 жылы алып бөлектендім. Міне бөлектенгеніме 10 жылға аяқ басты. Сонан бері әкемнен тым бөлекпін. Өз күнімді өзім көріп келемін. Сонан бері мал спискасында аз ғана малым да бөлек жазылады. Налог қағаздар бөлек шығарылады. 1924 жылғы окладнойларым бар. Ал, жақында кәмпескеге шығушы азаматтар мені әкеп, әкеме қосып жіберді. Өзім қатын-баламмен 5 жанмын. Барлық малым жылқы, сиыр (іріқара) 15, 45 қойым бар еді. Мұны апарып әкеме қосты. Сүйтігі де, мені кәмпескеге ілдірді. Сүйтіп, мені де әкемнің үйімен қосып жер аударды. Бұған өзімнің таңым бар. Ештеңемен ісім жоқ, жай жатқан момын едім. Мені сүйреп әкеліп әкеме қосып айдағанына таңым бар. Кейбір азаматтар бұл да болса байлардың бар амалы ғой дер. Жоқ, мұны Бадамның аудандық жері де жасырмай айтады. Онда жазылған менің окладнойларым, малымның спискасы бар. Сөзімнің қорытындысы: бұлай қылу заңға тура болса көндім. Тура болмаса, мен де кеңестің әділ жолынан үміт күтемін. Осыны тиісті орындар Сырдарияның округтік комитеті, партия комитеті ертерек ескеруін күтемін, өтінемін» [10]. Бірақ бұл істің де соңы қалай біткені беймәлім. Мәлімі сол, Сырдария округіндегі бай-бағланның бәрі де тәркілеуден, ұрпақтары қуғын-сүргіннен аман қалмаған. Мұны архив қорларындағы мына тізім-тізбелер де растайды.

1-кесте. Шу, Талас болысына қарасты байлардың тізімі (жасырын)

№	Әкесінің, өзінің аты	Қай рудан, елі	Қанша қойы	Қанша жылқысы	Қанша түйесі	Қанша сиыры	Барлығы қанша	Ауыл саны	Қанша десятина жері бар	Малайы қанша
1	Ахметжан Ғаппарұлы	Ноғай	315	20	-	20	355	1	10	2
2	Моллағали Ғаппарұлы	Ноғай	290	25	-	15	330	1	5	1
3	Әзиз Шәкіриев	Ноғай	400	13	1	5	419	1	5	2
4	Гөбірұлы Әбділғазиз	Ноғай	200	5	-	3	208	1	5	1
5	Дүйсен Сетембайұлы	Жалайыр	140	6	-	6	152	1	10	2
6	Ласты Сауранбайұлы	Жаңабай ішіндегі Көшпан	150	18	-	14	182	2	15	2
7	Ақыбайұлы Тіленші	Жаңабай Сиырлы	405	60	30	18	513	11	8	2
8	Мұғам Ақбайұлы	Жаңабай Сиырлы	200	8	8	7	223	11	5	1
9	Сарманбетұлы	Жаңабай Сиырлы	300	10	10	-	320	11	5	2
10	Сексенбай Байтақұлы	Жаңабай Сиырлы	200	40	28	10	278	11	10	2
11	Сексенбайұлы Шаһ	Жаңабай Сиырлы	150	38	12	10	210	11	5	1
12	Елібай Бегаліұлы	Жаңабай Көн	400	50	40	-	490	12	5	2
13	Уәли Елібайұлы	Жаңабай Көн	250	24	22	-	296	12	5	2
14	Расылхан Елібайұлы	Жаңабай Көн	200	10	10	-	220	12	5	1
15	Тұрақұлы Ибарйым	Жаңабай Көн	150	10	10	10	180	12	5	2
16	Алтай Көркіңайұлы	Жаңабай Шөже	200	20	15	20	255	13	10	2
17	Балтаұлы Қодаш	Жаңабай Шөже	150	40	15	10	215	13	10	3
18	Қалдыбай Балтаұлы	Жаңабай Шөже	150	35	13	10	208	13	10	1
19	Сетембек Тойтауұлы	Жаңабай	200	50	80	5	335	13	10	2

		Шөже								
20	Қасембек Қазыбекұлы	Жаңабай Шөже	250	20	40	9	319	13	10	3
21	Керімқұл Тәңірбергенұлы	Жаңабай Шөже	250	80	10	2	342	13	10	2
22	Әбдіуәли Керімқұлұлы	Жаңабай Шөже	200	20	-	-	220	13	5	1
23	Бектан Станбекұлы	Жаңабай Шөже	250	50	20	-	320	13	5	2
24	Райыс Бейсенұлы	Жаңабай Шөже	120	18	20	-	158	13	5	2
25	Асан Райысұлы	Жаңабай Шөже	150	24	24	6	204	13	5	1
26	Әбжаппар Райысұлы	Жаңабай Шөже	100	20	40	-	160	13	5	1
27	Тіленші	Бестерек Естек	450	40	20	10	520	6	5	3
28	Алламбай Ноғайбайұлы	Бестерек Естек	350	50	24	25	449	6	5	3
29	Бошай Мойнақұлы	Бестерек	350	50	15	30	445	9	20	4
30	Бұралқы Сұлтанбекұлы	Жаңабай Байкүшік	400	100	40	60	600	10	8	5
31	Көрпетай Шынтөреұлы	Бестерек Естек	220	50	24	9	303	10	9	1
32	Көрпетайұлы Қылымбек	Бестерек Естек	200	34	16	20	270	10	5	2
33	Кемпірұлы Тұрғымбай	Сарыүйсін Қошқар	200	24	24	-	248	16	10	2
34	Қарамолда Қосборанұлы	Сарыүйсін Қошқар	200	50	40	-	290	16	15	2
35	Қасембекұлы Бакберді	Сарыүйсін Бөрі	700	80	50	-	830	16	20	4
36	Абаш Нұрбекұлы	Байтана	500	40	24	-	264	15	20	3
37	Рахметолла Жанқозыұлы	Байтана	700	50	30	-	780	15	18	2
38	Үкібай Бердиярұлы	Байтана	600	45	40	25	710	15	21	4
39	Оразбақ Тілеубайұлы	Бестерек Нарымбай	800	50	50	22	922	8	20	4
40	Шоқайбай Тұрсынбайұлы	Бестерек Нарымбай	500	40	24	40	604	8	21	3
41	Қалабай Тасбауұлы	Бестерек Нарымбай	200	20	22	20	262	8	20	2

30/с -нөмірлі хатыңызға жауап беріледі. Шу, Талас облыстық партия комитетінің жауапты хатшысы: Тауып алды ұлы [11].

2-кесте. Әулие-ата үйезі Құмарық болысының ірі байларының тізімі

1	Күремен Әлмесінұлы	10	7	4	460	70	1	2	Жаңабай	1-ауыл
2	Талқанбай Жаманұлы	14	10	4	350	-	¼	1	Жаңабай	2-ауыл
3	Кетек Байырұлы	20	5	3	820	-	½	2	Жаңабай	2-ауыл
4	Жанқұл Сықымбайұлы	25	12	4	2000	-	-	3	Жаңабай	2-ауыл
5	Байысбай Елеусізұлы	35	5	2	500	40	½	2	Жаңабай	2-ауыл
6	Әлім Байысбайұлы	45	12	12	400	-	½	2	Жаңабай	2-ауыл
7	Молдабек Өскенбайұлы	15	8	1	600	-	-	2	Жаңабай	2-ауыл
8	Жолдаспан Мәлікұлы	25	4	4	300	-	1	2	Жаңабай	3-ауыл
9	Құмарбай Толыбайұлы	15	10	2	600	60	1	2	Бектеміс	5-ауыл
10	Ақымбек Байдалыұлы	66	21	5	800	20	-	2	Қарақойлы	6-ауыл
11	Палдан Сұраншы әйелі	50	12	7	200	6	1	2	Қарақойлы	7-ауыл
12	Әбдікәрім Сұлтанбекұлы	45	13	2	540	-	-	2	Қарақойлы	9-ауыл
13	Қоспан Қосалыұлы	95	5	1	100	10	1	2	Қарақойлы	9-ауыл

14	Төрөкүл Күдайбергенұлы	25	10	2	270	45	1	2	Аққойлы	10-ауыл
15	Өсер Қалибекұлы	50	5	4	465	-	1	2	Бектеміс	13-ауыл
16	Дәуірбала Дәуренбекұлы	15	4	6	800	-	1	2	Қойсоймас	13-ауыл
17	Тойбек Дәуренбекұлы	45	12	1	650	-	1	2	Бектеміс	13-ауыл
18	Құтысбек Барпабақұлы	70	36	-	800	-	-	3	Итемген	13-ауыл
19	Төбетбай Құтысбекұлы	40	10	2	505	-	-	2	Итемген	13-ауыл
20	Бошай Оразалыұлы	35	8	3	600	30	-	2	Бектеміс	13-ауыл
21	Оразалы Сарыбайұлы	35	30	4	600	24	-	3	Бектеміс	13-ауыл
22	Өмірәлі Тойлыбайұлы	61	50	6	625	30	-	3	Қоянбай	14-ауыл
23	Бекназар Айжарықұлы	24	40	8	360	30	-	2	Күнту	16-ауыл
24	Қамытбек Қожабекұлы	25	40	6	250	-	-	1	Күнту	16-ауыл
25	Қожабек Қантарбайұлы	63	80	24	400	-	-	3	Күнту	16-ауыл
26	Дәулетқұл Дәлінулы	38	7	1	390	-	½	2	Бектеміс	12-ауыл

Құмарық болыстық партия комитетінің жауапты хатшысы: Ерназарұлы [12].

3-кесте. Мағлұмат (жасырын) Ержар болысына қарасты аудан жеріндегі бай-қулақ және атқамінерлердің тізбесі

№	Өзінің, әкесінің аты	Қайсы ауылдан	Қойы	Ірі-қарасы	Жері десятина саны	Майда малы	Ескертулер
1	Төлеп Бекенұлы	Аққұм	3500	30	0	4	
2	Исабай Ешмұқамбетұлы	Аққұм	700	25	0	2	Қулақ және дәулетті адам
3	Дәурен Бағылұлы	Аққұм	150	7	5 ½	1	Атқамінер, орташа
4	Керімбай Тұрымбетұлы	Аққұм	300	10	5 ½	2	Атқамінер, орташа
5	Іздібай Алдабергенұлы	Аққұм	50	10	5 ½	0	Атқамінер
6	Кеттебек Қошқарұлы	Аққұм	400	10	5 ½	1	Қулақ, дәулетті
7	Қожан Кенімбайұлы	Ақшығанақ	3000	150	10	7	Қулақ һәм ірі, атақты бай
8	Тұрысбек Айменұлы	Ақшығанақ	100	10	Бар	Бар	Қулақ
9	Дулатияр Айменұлы	Ақшығанақ	150	10	Көп	Бар	Қулақ
10	Уәлихан Шотпанұлы	Ақшығанақ					Атқамінер, малы кем
11	Тілеу Егембердіұлы	Ақшығанақ	300	15	Бар	2	Атқамінер, дәулетті
12	Жаныұзақ Егембердіұлы	Қарақай	2000	30	0	4	Ірі бай атақты
13	Айтөре Шопанұлы	Қарақай	700	25	0	2	Қулақ, дәулетті
14	Әлімбай Шопанұлы	Қарақай					Атқамінер
15	Жаманқара Шармұқамбетұлы	Қарақай	300	10	0	1	Қулақ
16	Жангел Нұрақұлы	Қарақай	80	5	0	1	Атқамінер
17	Қожамұрат Нұрақұлы	Зұлпықар	1500	25	Бар	3	Қулақ һәм атақты бай
18	Баубек Сүлейменұлы	Зұлпықар	1000	10		2	Атқамінер һәм дәулетті
19	Қалдар Сүлейменұлы	Байбота					Атқамінер, малын білмедік, ескі би
20	Рақым Құлбайұлы	Байбота					Атқамінер
21	Сымайыл Сәтіқұлыұлы	Байбота					Атқамінер
22	Ержігіт Қарышбайұлы	Байбота					Атқамінер һәм рушыл
23	Сүлейман Қарышбайұлы	Байбота	500	15	Көп	Бар	Дәулетті бай адам
24	Тұрсынбай Құдиярұлы	Құлшығаш			5 ½	Бар	Бек, атқамінер

25	Төлеген Бектұрсынұлы	Оразгелді	300	7	5 ½	1	Күшті атқамінер
26	Жақсылық Тастанбекұлы	Көкшығанақ	2000	50	0	4	Ірі атақты бай һәм кулак
27	Сағындық Тастанбекұлы	Көкшығанақ	1000	30	0	3	Бай
28	Сапақ Тастанбекұлы	Көкшығанақ	1500	35	0	4	Бай, ірі қара
29	Әкімбай Нұрмұқамбетұлы	Көкшығанақ	100	10	5 ½	Бар	Атқамінер
30	Құрбан Есбайұлы	Көкшығанақ	150	8	Бар	Бар	Атқамінер күшті
31	Айтуған Есбайұлы	Ақтөбе	1000	20	Бар	Бар	Ірі бай
32	Сарытай Қазыбайұлы		1500	20	0	3	Атақты бай
33	Шолпан Жақып қатыны		1500	30	5 ½	4	Атақты бай
34	Әлімбет Ғайыпбердіұлы		1000	30	0	2	Атқамінер һәм атақты бай
35	Бердібек Нұрғазыұлы		60	3	5 ½	1	Атқамінер кембағал
36	Ағылбай Дүйсебайұлы			3	5 ½	-	Атқамінерлік сезімі бар
37	Төреш Шенгелбайұлы		7000	15	5 ½	1	Байлығы бар
38	Адырбек Бектемірұлы		1000	10	-	2	Байлығы бар
39	Айтбай Шенгелбайұлы		300	10	5 ½	1	Атқамінер
40	Кибер Ленинка (орыс)			20	400	Көп	Ірі бай (кулак)
41	Пивоваров (орыс)				100	Көп	Ірі бай (кулак)
42	Веровский (орыс)				80	Көп	Ірі бай (кулак)
43	Валигин (орыс)				60	Көп	Бай (кулак)
44	Ховрашова (орыс)				50	Бар	Бай-кулак
45	Мұрат Батырмұхамбетұлы				5 ½		Күшті атқамінер
46	Сұлтан Нұрпейісұлы				5 ½		Күшті атқамінер
47	Отар Жамашұлы				5 ½		Атқамінер

Көрсетілген тізбелерді сыртқы шамаменен мағлұмат беруші Ержар болком, УКПБ бюро мүшесі: (қолы қойылған). 12.03.1928 ж [13].

4-кесте. Қаратас болысындағы барлық атқамінерлердің тізімі:

№	Өзінің, әкесінің аты	Қайсы ауылдан	Қай рудан	Бұрыннан қандай қызметте болды	Ескерту
1	Әбдуали Сейдуалиұлы	Қосмола	Сіргелі	Датқа болып, болыс болып келген	
2	Шалқарбай Жолдықараұлы	Қарабастау	Сіргелі	Патша заманында ту алған, би болып, болыс болған	
3	Жақыпбек Құрбанұлы	Суықбұлақ	Сіргелі	Патша заманында ту алып, датқа боп болыс болған	
4	Бөрі Байболұлы	Жігерген	Сіргелі	Патша заманында би болған	
5	Ағабек Тортайұлы	Жүзім	Дулат	Бұрыннан болыс болып келген, осы күнде де дегенін істеді	
6	Құлан Орманұлы	Алтын	Сіргелі	Бұрыннан болыс болып келген	
7	Мамақұл Сыбанқұлұлы	Жігерген	Сіргелі	Бұрыннан ақсақал, найып болыс болған	
8	Сүлеймен Рамадан	Шарапхана	Дулат	Бұрыннан би боп, халыққа үстемдік істеген	

Осының растығына Қаратас болыстық партия комитеті: Нұрқожаұлы [14].

Одан бөлек 1928 жылы 7 октябрьде Жанақорған аудандық жерден тізілген ірі байлардың мал-мүлкін кәмпескелеуге аудандық комиссияның жиылысы ашылып, жиылысқа қатысқандағы комиссия мүшелері: Ерденбайұлы, Қаратайұлы, Қанайұлы, Токсанбайұлы, Айтпенбетұлы, Жұмадұллаұлы,

Юсупұлы т.б. қатысып, жиылыс бастығы Ерденбайұлы, хатшы Жұмадұллаұлы болып, кәмпескеленіп алынған мал-мүліктің тізімін нығайту мәселесі тыңдалыпты.

Ал қарарда: «Байдан алынған мал-мүлік тегісінен нығайтылсын. Мұның ішінен нұсқауда көрсетілген мөлшер бойынша жандары артық болса да он алты (16) қарадан асырмай иелеріне мал қалдырылсын. Жантөре Аралбайұлының 5 жанына 15 қара және байлардың ауыл шаруа салығы, басқа салықтары есептегі малдан өндірілсін. (Мал-мүлік тізбесі осы протоколға тігулі)» [15], - деп көрсетілген. Жалпы ауданнан тізбесі алынған 603 батырақ-кедейлердің ішінен мал-мүлікті есептеп қарағанда 196-сына ғана жетеді екен. Байлардың өзіне беретіні, салықтары және кеңес шаруашылығына алынатындарын шығар-ғанда бәлкім бұдан да батырақтардың саны кеміп қалуы мүмкін. Сондықтан жобамен 196 батырақ-кедейлердің тізбесі нығайтылатын болып байлам жасалынған. Қорыта айтқанда, Сырдария округіндегі тәркілеу науқаны ерекше қарқынмен қолға алынғанымен, байларға қарсы конфискация үдерісінде асыра сілтеу, анық зорлықтың көптеп орын алғаны архив құжаттарынан да анық көрініп тұр. Демек, тарихы-мыздың көмескі тұстарын тануда бізге де анықтық пен ақиқатқа жүгіну керек болып тұрғаны күмәнсіз.

Ел тарихын ертеңгі ұрпаққа таныту – тұтас қоғамның міндеті. Егемен ел атанып, бұл бағытта біршама игілікті істер атқарылуда. Архив қорларындағы күні бүгінге дейін қолжетімсіз болып келген құжаттар да құпиясыздандырылып жатыр. Әсіресе Жаңа Қазақстан кезеңінде кәмпеске науқанында жазықсыз жазаланғандарды зерттеу үдерісі де жандана түскені көңіл қуантады. Сондықтан да советтік саясаттың сүргініне ұрынған бай-бағландарымызды толықтай ақтау, олардың ғибратты ғұмыры мен қайраткерлік қызметін ұрпаққа ұғындыру, 1920-1929 жылдардағы тергеу ісінің құжаттарын ғылыми айналымға енгізіу басты мұратымыз болып қала бермек.

Қорытынды.

«Кеңестік қызыл империяның» қазақ жеріндегі «ірі, жартылай феодал-байлардың шаруашылығы мен мүлкін тәркілеу» саясатына тиісінше баға беру, Қарапайым халықтың бай-қулақ саналып, ауыл-аймақтан безіп жер аударылуы, тар қапасқа қамалуы, бар ата дәулетінен айырылуы сынды қитұрқы саясаттың құрбанына айналған азаматтарымызды ақтау, ұлт тарихын ұрпаққа ұғындыру – бұлжымас борышымыз. Тәркілеу тұсындағы қасіретті тарихымыздың ащы шындығын айқын көрсететін архив құжаттарының да ұрпақ үшін маңызы өте зор.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Тәтпенов А. *Текті жұрттың тірегі – Төлеміс батыр. Ш.-2023 жыл.*
2. Үсіпов А. *Қасымхан Ф. Қызыл ажал құрбандары. Ш.- 2022 жыл.*
3. *ТОМА. 74-қор, 1-тізбе, 22-бума, 183-іс, 10 б.*
4. *ТОМА. 74-қор, 1 -тізбе, 26-бума, 285-іс, 3 б.*
5. *ТОМА. 74-қор, 1-тізбе, 22-бума, 183-іс, 39 б.*
6. *Сонда. 11 б.*
7. *ТОМА. 74-қор, 1 тізбе, 25-бума, 281-іс, 6 б.*
8. *ТОМА. 74-қор, 1-тізбе, 25-бума, 254-іс, 7 б.*
9. *ТОМА. 74-қор, 1-тізбе, 25-бума, 28-іс, 13 б.*
10. *ТОМА. 74-қор, 1-тізбе, 22-бума, 183-іс, 42 б.*
11. *ТОМА. 74-қор, 1-тізбе, 22-бума, 286-іс, 7 б.*
12. *ТОМА. 74-қор, 1-тізбе, 22-бума, 286-іс, 7 б.*
13. *Саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтау жөніндегі мемлекеттік комиссияның материалдары. XXV том. А.-2022 жыл. 51-62 бб.*
14. *Саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтау жөніндегі мемлекеттік комиссияның материалдары. XXV том. А.-2022 жыл. 51-62 бб.*
15. *ТОМА. 74-қор, 1-тізбе, 26-бума, 296-іс, 6 б.*

References:

1. *Tatpenov A. Tekti jurttyn tiregi – Tolemis batir. Sh.-2023 jyl.*
2. *Usipov A. Kasymhan G. Kyzyk ajal kurbandary. Sh.-2022 jyl.*
3. *ТОМА. 74-kor, 1-tizbe, 22-buma, 183-is, 10 b.*
4. *ТОМА. 74-kor, 1-tizbe, 26-buma, 285-is, 3 b.*
5. *ТОМА. 74-kor, 1-tizbe, 22-buma, 183-is, 39 b.*
6. *ТОМА. 74-kor, 1-tizbe, 22-buma, 183-is, 11 b.*
7. *ТОМА. 74-kor, 1-tizbe, 25-buma, 281-is, 6 b.*
8. *ТОМА. 74-kor, 1-tizbe, 25-buma, 254-is, 7 b.*
9. *ТОМА. 74-kor, 1-tizbe, 25-buma, 28-is, 13 b.*

10. *TOMA. 74-kor, 1-tizbe, 22-buma, 183-is, 42 b.*
11. *TOMA.74-kor, 1-tizbe, 22-buma, 286-is,7 b.*
12. *TOMA.74-kor, 1-tizbe, 22-buma, 286-is,7 b.*
13. *Saysi kugin-surgin kurbandarin aktau jonindegı memlekettik komissiyinin materialdari. XXV tom. A.-2022 jil. 51-62bb..*
14. *Saysi kugin-surgin kurbandarin aktau jonindegı memlekettik komissiyinin materialdari. XXV tom. A.-2022 jil. 51-62bb..*
15. *TOMA.74-kor, 1-tizbe, 26-buma, 296-is,6 b.*